

Dvojna funkcija socialne interakcije (II. del)

Dinamika primarnega nivoja socialne interakcije

JANEZ BEČAJ

PROCESI PRIMARNEGA NIVOJA SOCIALNE INTERAKCIJE

V zvezi z dinamiko primarnega nivoja socialne interakcije je seveda najpomembnejše vprašanje energije, ki to dinamiko vzdržuje. Za ahistoričnost dinamične dimenzije je nujen stabilen energetski izvor z ves čas enako smerjo delovanja. Ta pogoj je izpolnjen z motivacijsko osnovo tega nivoja socialne interakcije.

Posameznik z nepopolno biološko opremo ni sposoben samostojne, individualne eksistence. Strukturni model okolja, brez katerega ni življenja, je skupna last in zgolj skupinska dimenzija tega fenomena mu daje potrebno učinkovitost. Ta model ima pomen realnosti, znotraj katere je šele možna učinkovita orientacija, samo v primeru, da temelji na potrebnem konsenzu, ki se odraža tudi v vedenju večine. In ker je vsak posameznik na ta skupni model pripet s svojim motivacijskim aparatom, tudi vsak spontano in trajno reagira v svojem okolju na vse, kar je v tesnejši zvezi z njim. Iz tega razloga je spontanost in trajnost dinamike primarnega nivoja socialne interakcije nujna in ne more biti odvisna od racionalnega odločanja posameznika na zavednem nivoju. Ravnanje je v tem smislu "avtomatizirano", enako kot pri dihanju ali gibanju. Taka sta npr. tudi procesa socialne percepcije in atribucije, ki sta sicer komplicirana, potekata pa zelo hitro in učinkovito - predvsem na nezavednem nivoju. Osrednjo vlogo pri obeh procesih imajo seveda vrednote, norme, stališča, stereotipi, predsodki in podobni neracionalni, socialno oblikovani dejavniki s karakteristikami primarnega nivoja socialne interakcije.

Ker je posameznik od obstoja in stabilnosti strukturnega modela okolja eksistenčno odvisen, je za njegovo vzdrževanje tudi eksistenčno utemeljeno motiviran. Ne more biti zgolj njegov porabnik, saj je uporabnost modela odvisna izključno od njegove veljavnosti, ki pa temelji na konsenzu, se pravi na aktivnem sodelovanju dovolj velike večine članov. Iz tega razloga so nujni trije procesi, ki so vsi utemeljeni z dejstvom, da je strukturni model okolja učinkovit zgolj, če ima dovolj široko podporo (konsenz).¹

Najprej je razumljivo, da se bo vsakokrat, ko bo prišlo med posamezniki do prevelikih razlik, sprožil proces niveliranja, oz. medsebojnega usklajevanja, tako da se bo izoblikovala za večino najbolj sprejemljiva kategorija.

1 "Konsenz" je ključna beseda praktično za vse osnovne socialnopsihološke fenomene od vrednot, socialnih norm, stereotipov, pa do socialnih predstav ali socialne realnosti.

Osnovnega pomena mora biti proces, ki vzdržuje in utrjuje doseženo skladnost. Bistvo tega procesa je bojazen posameznika pred razpadom realnosti, kar v bistvu pomeni strah pred izgubo eksistenčno nujno potrebne orientacije. Zato je seveda motiviran za enotnost prostora in svojo izenačenost z njim.

Ker je strukturni model okolja socialni konstrukt in je vsak socialni prostor razbit na množico različnih podsistemov, s skupnim imenovalcem v strukturnem modelu, vsak posameznik pa je istočasno član mnogih takih podsistemov, so odstopanja od osnovnega strukturnega modela, v smislu inovacij, nujna. Zaradi motivacijske osnove primarnega nivoja socialne interakcije pomenijo tovrstne inovacije vedno ustvarjanje konflikta, ki ga lahko sproži zgolj manjšina in na katerega večina nujno reagira s protipritiskom. Zaradi nujne stabilnosti osnovnega strukturnega modela okolja so lahko učinki inovacij zgolj majhni.

V literaturi so procesi, ki ustrezajo navedenim značilnostim primarnega nivoja socialne interakcije, znani. Najdemo jih pod imeni: oblikovanje socialne norme (normalizacija), konformiranje in inovacija. Problem pa je v tem, da njihov pomen pogosto ni enoznačen in jih različni avtorji različno definirajo ali pa se ne držijo dosledno svojih lastnih definicij. Najboljši primer za to je konformiranje. Rot npr. definira konformnost kot posameznikovo vedenje, ki je skladno z vedenjem večine in je z njene strani tudi pričakovano (Rot, 1983b, str. 272). Ključna beseda je večina (skupina), toda samo nekaj strani pozneje govori o konformnosti tudi v zvezi s pritiskom, ki ga izvaja avtoritarna figura (prav tam, str. 280).

Konformiranje se običajno definira kot popuščanje posameznika skupinskemu pritisku oz. skupinskim pričakovanjem (Krech, Crutchfield, Ballachey 1972; Hollander, 1971; Berkowitz 1977; Gergen, Gergen 1986; Rot 1983). Zanimivo pri tem je, da sta v definicijah vsaj implicitno posameznik in skupina dihotomizirana, in sicer tako, da na eni strani obstaja skupina s svojo močjo, pričakovanji in zahtevami, na drugi pa posameznik, ki niti nima prave možnosti, da bi se temu pritisku uspešno uprl. Če hoče (p)ostati član skupine, mora sprejeti njene zahteve. Pri tem avtorji ponavadi priznavajo, da skupina mora doseči in obdržati določeno kohezivnost, če hoče biti učinkovita. Posameznika se praviloma nikoli ne vidi kot izvajalca pritiska, pač pa vedno kot njegovo žrtev. Skratka konformiranje je praviloma razumljeno kot posledica konflikta. Najbolj izrazito to formulirata Moscovici in Faucheux. Avtorja pravita, da "inovacija pomeni ustvarjanje konflikta, kot pomeni normalizacija izogibanje ter konformnost kontrolo nad razrešitvijo" (Moscovici, Faucheux 1972, str. 178).

Običajno definiranje konformiranja in konformnosti ni skladno z ugotovljenimi značilnostmi primarnega nivoja socialne interakcije. Razlika je prav v (implicitno) predpostavljeni konfliktnosti odnosa skupina - posameznik, ki pa je primarni nivo socialne interakcije ne prenese, ker bi bila ogrožujoča za obstoj (socialne) realnosti. Ta nivo po definiciji tega ne dopušča, rivaliteta je lastnost sekundarnega nivoja socialne interakcije. Za ta nivo smo rekli, da predstavlja vso človekovo aktivnost, katere cilj je povečati učinkovitost, ki pa ni eksistenčno nujna. Seveda morajo na obeh nivojih socialne skupine doseči znotraj sebe dovolj veliko skladnost, da bi bile učinkovite. Toda razlika med obema nivojema je v tem, da so na primarnem nivoju posamezniki sami motivirani za skladnost in na njeno ogrožanje tudi vsi spontano reagirajo. Na sekundarnem nivoju je pa enotnost posledica sklenjenega premirja, ki pomeni ravnotežje med različnimi interesi posameznikov in

2 Ko avtorja govorita o tem, kako je konsenz v skupini nujen, citirata tudi Rieckena, ki pravi, da če nič drugega, je treba doseči soglasje vsaj o tem, da ne bo nesoglasja (prav tam, str. 173)

različno socialno močjo, ki jo imajo. To je shema Thibauta in Kelleya, ko govorita o nastajanju norm (Thibaut, Kelley 1959). In temu nivoju ustreza tudi definicija konformiranja Moscovicija in Faucheauxa.

Pri obravnavanju konformiranja avtorji v glavnem izhajajo iz implicitno predpostavljenega konfliktnega odnosa med posameznikom in skupino. Težave nastanejo zaradi tega, ker socialna psihologija ne loči dveh bistveno drugačnih nivojev socialne interakcije. Na obeh je potrebna skladnost znotraj socialnih skupin in v obeh primerih morajo biti na razpolago mehanizmi, ki jo omogočajo in vzdržujejo. Toda dinamična osnova je v obeh primerih popolnoma drugačna: različnost posameznikov, njihovo izključevanje (rivaliteta) zaradi različnih osebnih interesov ali sekundarnih potreb je lastnost sekundarnega nivoja, ki se s primarnim nivojem izključuje. Na primarnem nivoju je izvor pritiska k potrebi uniformnosti predvsem v posameznikih, na sekundarnem nivoju pa je osnova za pritisk (ali medsebojno kontrolo po Thibautu in Kelleyu) dosežen sporazum, ki je vedno rezultanta različne moči posameznikov, ki v interakciji sodelujejo.³ Gre torej za dva različna procesa, ki ju ne gre imenovati z istim imenom.

Podoben problem imamo tudi s procesom normalizacije. Najbolj znan eksperiment s tega področja je gotovo Sherifov avtokinetični efekt (Sherif, 1967) na katerega se sklicuje večina avtorjev, ko govori o nastajanju (socialnih) norm. Je pa v zvezi s tem eksperimentom, če ga hočemo razumeti kot empirično osnovo za razumevanje nastajanja socialnih norm, kar nekaj nerodnosti. Naprej to, da presojanje navideznega premika lučke v temni sobi, seveda sploh ni socialna norma. Potem je problematična metodologija, saj rezultat eksperimenta, torej konvergentnost različnih odgovorov pri odgovarjanju v skupini, temelji na zelo nizkem numerusu (Sherif, prav tam).⁴ Povrh vsega pa v ponovljenem eksperimentu, kjer je bilo v pogoju A poskrbljeno za čimmanjšo negotovost poskusnih oseb, Sherif in Harvey efekta konvergentnosti nista dobila (prav tam). Rezultat prvega eksperimenta gre torej na račun negotovosti poskusnih oseb v eksperimentalni situaciji in ne na račun nestrukturiranega materiala.⁵

Problem oblikovanja norme obravnavata tudi Thibaut in Kelley (Thibaut, Kelley, 1959). Po njunem modelu se norma oblikuje, ko pride do habitualizacija vedenja, kar pomeni, da se vedenje v določeni diadi začne ponavljati, ker prinaša zadostne koristi obema stranema. Te so seveda določene iz izpolnjenosti nekih potreb, ki jih posameznika v interakciji imata. Toda, kakšne so te potrebe? Thibaut in Kelley se definiciji osnovnih potreb izogneta, saj v uvodu v svojo knjigo jasno napišeta, da je področje osnovnih potreb (torej socialne motivacije) še vse preveč nedorečeno in ga zato puščata ob strani (Thibaut, Kelley, 1959, str. 5). Potemtakem izhajata predvsem iz sekundarnih potreb, katerih izpolnjevanje ni eksistenčno nujno, kot pravzaprav ni nujno niti oblikovanje norm. Do njih pride le takrat, ko so izpolnjeni določeni pogoji, zaradi katerih se začne interakcija ponavljati. Model teh dveh avtorjev tako v resnici predstavlja pravo barantanje (bargaining) in pogajanje med

3 Norma po Thibautu in Kelleyu (Thibaut, Kelley, 1959) je točno to: rezultanta dveh konkretnih vedenjskih repertoarjev, se pravi rezultanta različnih moči dveh posameznikov.

4 V eksperimentu je sodelovalo skupaj 40 poskusnih oseb, ki so bile razdeljene na 16 skupin. Samo polovica jih je začela z individualno presojo, in še ti so bili pozneje razdeljeni na trojke (štiri skupine) in pare (štiri skupine).

5 Sherif sam piše: "Poskusne osebe so se počutile negotovo, ker niso bile prepričane v pravilnost svojih odgovorov. To vemo iz njihovih introspektivnih poročil" (Sherif, 1967, str. 146, podčrtal JB). Podobno ne vidita vzroka za konvergentnost v fizičnih lastnostih okolja tudi Moscovici in Fauchaux: "Prepričana sva, da konvergentnost nima osnove v notranjih kvalitetah fizičnih lastnosti okolja, kot je dvoumnost, ampak v potrebi po konsenzu" (Moscovici, Fauchaux, 1972, str. 173).

partnerji, s katerim dobi vsak delež, ki ustreza njegovi socialni moči. Tudi tukaj imamo, kot v primeru definiranja konformnosti, opraviti z implicitnim dihotomiziranjem posameznikov, ki se družijo na osnovi različnih, tudi izključujočih se motivov.

Tudi opisani proces nastajanja norme po Thibautu in Kelleyju je v nasprotju z značilnostmi primarnega nivoja socialne interakcije, ker temelji na konfliktu med posamezniki. Osnova primarnega nivoja pa nikakor ni konflikt, pač pa negotovost, ki je posledica socialne konstrukcije strukturnega modela okolja. Človekova bazična negotovost, ki jo je treba reducirati, je v literaturi pogosto omenjena (običajno se avtorji sklicujejo na Schachterjevo delo). Pravilno razumevanje primarnega nivoja socialne interakcije in njene osnovne funkcije pa nas opozarjata, da je to osnovno človekovo bojazen treba razumeti kot skupinsko in ne individualno. Torej ne gre za to, da imamo na eni strani negotovega posameznika, na drugi pa gotovo skupino, s pomočjo katere lahko posameznik reducira svojo negotovost in zaradi česar mu skupina tudi lahko postavlja zahteve po konformnosti.⁶ V resnici je trajno negotova vsa skupina (vrsta), ker je strukturni model okolja tak. Zaradi tega dejstva redukcija bazične negotovosti vrste ne more potekati v obliki pogajanj ali barantanja (bargaining), med negotovim in gotovim posameznikom (skupino), ker nihče nima moči, s katero bi lahko drugim postavljala pogoje in s tem uveljavljala izpolnitev svojih individualnih motivov, kot je to primer pri Thibautu in Kelleyju. Njuna shema popolnoma jasno spada na sekundarni nivo in pokriva tisti del socialne interakcije, ki temelji na sekundarnih socialnih potrebah in katerega cilj je večanje učinkovitosti.⁷

Dinamika primarnega nivoja socialne interakcije ne temelji toliko na negotovosti posameznika, kot predvsem na negotovosti skupine, in zakonitosti, ki iz tega izhajajo, pogojujejo trajne in spontane procese. Posledica tega je za posameznika predvsem v njegovi stalni orientaciji k socialnemu prostoru, primerjanju in usklajevanju z njim. Zaradi skupnega eksistenčno pomembnega strukturnega modela okolja (vedenjski repertoar) na tem nivoju dihotomizacija posameznikov ali posameznika in skupine ni mogoča. Individualni model sam po sebi tu ne pomeni nič, vreden je le toliko, kolikor je skladen z "realnostjo", to je z drugimi "individualnimi" modeli, torej v bistvu s skupnim modelom. Tu je temelj primerjanja posameznika s skupino. Ta proces je nujno trajen in spontan in lahko v resnici daje vtis nagona, kot je to razumel Festinger (uporabil je termin "drive"), po njem pa mnogi avtorji, med drugim tudi Thibaut in Kelley. V resnici seveda ne gre za nikakršen nagon, pač pa preprosto za značilen socialni konstrukt, ki nadomešča biološko praznino in brez katerega eksistenca ni mogoča. Bistvenega pomena je, da gre za skupinsko in ne individualno lastnost, ki bi bila za posameznika značilna v večji ali manjši meri.

Iz navedenih razlogov je na primarnem nivoju socialne interakcije seveda nujno pričakovati procese, ki oblikujejo fenomene strukturnega modela (z vsemi značilnostmi), ki pa nimajo osnove v konfliktih med posamezniki, pač pa obratno v njihovi eksistenčno pogojeni soodvisnosti in so zato predvsem trajni in spontani. Ti procesi se morajo bistveno razlikovati od podobnih na sekundarnem nivoju, kjer so osnova zanje različni posamezniki z različnimi motivi in ima interakcija med njimi v resnici pomen dogovarjanja, barantanja ali pogajanj. V vseh primerih je osnova konflikt, ki je presežen s skupinskim ciljem.⁸

6 Seveda je ves čas govor o posamezniku in skupini na generičnem nivoju.

7 Zanimivo pa je, da njun opis norme popolnoma ustreza značilnostim primarnega nivoja, saj so norme po Thibautu in Kelleyju stabilne, neosebne in podprte s konsenzom (Thibaut, Kelley, 1959). Toda tako kot drugi avtorji, prav zaradi teoretične nedorečenosti tudi onadva ne moreta slediti svojim definicijam. Tako npr. pri definiranju norme poudarjata pomen konsenza in odsotnost prisile. Pri navajanju praktičnih primerov pa govorita nato tudi o "normativni kontroli", ki so si jo nacisti zagotavljali s prisilo (prav tam, str. 247, podčrtal J.B.).

Tretji proces na primarnem nivoju socialne interakcije je povezan s pojavom inovacije. Vsaka sprememba v socialnem okolju, ki je v konfliktu z veljavnim strukturnim modelom, mora sprožiti reakcije, katerih cilj je zavarovanje realnosti oz. vzpostavitev ravnotežja. Jasno je, da s tem ni mogoče preprečiti počasnega spreminjanja strukturnega modela, je pa po drugi strani prav tako jasno, da bi ta model izgubil svojo funkcionalnost takoj, ko bi ga bilo mogoče na hitro spremeniti. Reakcijam na ogrožujoče odstopanje odgovarja v literaturi fenomen inovacije v zvezi s proučevanjem aktivnih manjšin (Moscovici, Faucheux, 1972). Predpostavljamo lahko, da zelo verjetno tudi na primarnem nivoju socialne interakcije obstaja tak proces. Fenomen aktivnih manjšin je zaenkrat proučevan predvsem na mikronivoju in bi bilo treba prenos na makronivo šele narediti. Lahko pa glede na samo bistvo inovacije sklepamo, da tu tako velikih razlik, kot pri konformiranju in normalizaciji med primarnim in sekundarnim nivojem, morda ne bo, ker gre v resnici na obeh nivojih za konflikt. Lahko pa seveda vnaprej rečemo, da na primarnem nivoju socialne interakcije tudi ta proces poteka trajno in spontano.

Bistvo dinamike primarnega nivoja je v njegovi spontanosti in trajnosti (avtomatizirani procesi), ki temelji na značilnostih človekove socialne motivacije. Prav v tej dinamični dimenziji se oba nivoja socialne interakcije pomembno razlikujeta. Osnova dinamike sekundarnega nivoja je konfliktnost različnih, med seboj dihotomiziranih posameznikov, ki morajo doseči potrebno medsebojno skladnost, da bi lahko dosegali svoje skupne cilje, ki temeljijo na sekundarni motivaciji (se pravi na potrebah, ki niso eksistenčno nujne in so sekundarno nacepljene na primarnejšo osnovo). Primarni nivo pa ima osnovo v oblikovanju, vzdrževanju, spreminjanju in prenašanju strukturnega modela okolja, ki pomeni primarno, eksistenčno potrebo, zaradi česar dihotomizacija posameznikov tu ni možna, konfliktnost pa izključena.

Značilnost primarnega nivoja socialne interakcije mora nujno veljati tudi za procese, ki ta nivo vzdržujejo. Ti morajo biti prav tako spontani in trajni, poleg tega pa še neosebni (supraindividualni) in podprti s konsenzom. V literaturi take procese najdemo, toda podrobnejša analiza pokaže, da poleg inovacije tudi procesa oblikovanja (socialne) norme in konformiranja izhajata implicitno iz predpostavljenega konflikta med posameznikom in skupino. Ta dva procesa, tako kot sta v literaturi opisana, čeprav po obliki značilna za primarni nivo socialne interakcije, zaradi te predpostavke spadata na sekundarnega. Tu je verjetno razlog, zakaj je z definiranjem in uporabo tovrstne terminologije toliko težav. Preprosto zaradi tega, ker socialna psihologija ne loči obeh nivojev socialne interakcije in ena sama definicija ne more ustrezati fenomenologiji dveh dinamično tako različnih socialnih situacij. Nujno bi potemtakem bilo ločiti procese enega in drugega nivoja, če bi uporabljali termina "normalizacija" in "konformiranje" za primarni nivo socialne interakcije, bi bilo treba najti za sekundarnega novo terminologijo.

Rezultati procesov primarnega nivoja socialne interakcije.

Procesi primarnega in sekundarnega nivoja socialne interakcije se pa ne razlikujejo zgolj po svoji dinamični osnovi (primarna in sekundarna motivacija) in poteku (spontana in organizirana), pač pa tudi po svojih rezultatih. Če normalizacija na primarnem nivoju

- 8 Torej cilj, ki ga posamezniki ne morejo doseči vsak zase, pač pa zgolj z medsebojnim sodelovanjem. To je temelj soodvisnosti na sekundarnem nivoju socialne interakcije, ki sam po sebi sproži oblikovanje strukture, vedenjskih pravil in komunikacije v skupini.

pripelje do (socialne) norme, na sekundarnem pripelje do dogovora, standarda, odločitve ipd. Razlika med tema dvema kategorijama je predvsem v stabilnosti in kontroli izvajanja. (Socialna) norma je relativno stabilna, podprta s konsenzom, njeno izvajanje pa spontano in trajno kontrolira ves socialni prostor. Dogovor, ki pomeni rezultanto (konvergentnost) različnih teženj posameznikov, je pomembno drugačen. Počiva prav tako na konsenzu, vendar ima ta predvsem racionalno osnovo.⁹ Tudi iz tega razloga dogovor ni tako stabilen kot norma. Za delovanje skupin na sekundarnem nivoju to tudi ne bi bilo funkcionalno. Za učinkovito delovanje skupin je treba dogovore včasih zelo hitro spreminjati. Če bi to potegnili za seboj take čustvene probleme, kot jih povzroča spreminjanje ali odstopanje od norm (vrednot, stereotipov, predsodkov, prepričanj ipd.), potem bi bile vse skupine izjemno rigidne in nesposobne kakršnegakoli hitrejšega prilagajanja in reševanja konkretnih problemov. Zgolj racionalni konsenz, ki je za oblikovanje učinkovitih dogovorov zadosten, pa ima za posledico tudi to, da se dogovori lahko izvajajo le ob ustrezni zunanji, formalni kontroli. Ta proces kontrole seveda ni niti spontan niti trajen in v njem člani skupine na tak način tudi ne sodelujejo. Mehanizem kontrole na tem nivoju bi bilo nesmiselno imenovati z istim terminom kot ekvivalenten proces na primarnem nivoju socialne interakcije (konformnost, pritisk h konformnosti), saj je to nekaj popolnoma drugega kot spontana medsebojna kontrola vseh članov na primarnem nivoju.

Posameznikov odnos do socialnega okolja je z obravnavanega vidika tako lahko vsaj trojen. Najprej se nujno usklajuje s svojim delom socialnega okolja (lahko tudi seveda z določenim podsistemom) in tudi aktivno skrbi za to, da se to okolje ne spreminja, ko gre za kategorije, ki spadajo v strukturni model okolja. Potem sodeluje s svojimi, specifičnimi potrebami v dogovorjanju z drugimi posamezniki in na ta način sooblikuje različne dogovore. Teh se je pripravljen držati, dokler mu to prinaša koristi. Če lahko pride do njih brez upoštevanja dogovorov in brez posledic takega ravnanja, bo to verjetno tudi napravil. Druge člane skupine je pripravljen kontrolirati, če njihovo vedenje direktno ogroža njegove lastne motive, sicer pa verjetno ne. To se dogaja praktično v vsaki delovni skupini. Poseben problem pa predstavlja tretja možnost, to je odnos do drugih posameznikov, kjer je pomembna posebno socialna moč ene in druge strani. Če za prvi primer uporabimo termin "konformiranje", lahko za zadnjega "poslušnost" (obedience, compliance), medtem ko za odnos do dogovora, kot vedenjskega regulativa na sekundarnem nivoju socialne interakcije, ustreznega termina nimamo. V bistvu gre za upoštevanje skupinskega dogovora, ki pa ni spontano in trajno (kot je npr. konformnost na primarnem nivoju), niti ni posledica večje socialne moči drugega posameznika (pokoravanje). Osnova za upoštevanje dogovora je sklenjen "sporazum" oz. kompromis različnih interesov na osnovi predvsem racionalnega konsenza. Zaradi različnih, največkrat konfliktnih osebnih interesov posameznikov mora biti nadzor nad izvajanjem sprejetega kompromisa formalno določen in v nekem smislu neoseben (nevtralen, nepristranski), ker so posamezniki v rivalitetnem odnosu in ni mogoče pričakovati, da bo vsak spontano in trajno in predvsem nepristransko kontroliral vedenje vseh. "Nepristranskost" reakcij pa je na primarnem nivoju socialne interakcije, za razliko od sekundarnega, zagotovljena z motivacijsko osnovo!

Seveda je v realnosti stvar dokaj zapletena, ker se oba nivoja socialne interakcije najtesneje prepletata. Dogovor v delovni skupini je običajno zaščiten z normo primarnega

9 "Dogovor mi ne ustreza popolnoma, toda razumem, da drugače ni mogoče. Zato dogovor sprejemam, kljub morebitnemu neugodnemu čustvu, ki mi ga povzroča."

nivoja, npr.: "Besedo moraš držati". Zato konkretno ravnanje nekega posameznika ni odvisno zgolj od konkretnih osebnih koristi, ki bi jih kršenje dogovora prineslo, ampak tudi od stopnje internaliziranosti norme, ki je z dogovorom povezana. Isto se zgodi v odnosu do avtoritete. V Milgramovem eksperimentu učenja z elektrošoki (Milgram 1985) sta npr. v konfliktu dva sklopa norm: "Če si obljubil sodelovanje, moraš to tudi narediti, posebej še, če si za to vzel denar." "Ljudem, ki so bolj izobraženi od tebe, moraš zaupati, posebej če delajo na tako uglednih ustanovah." "Če ti nekaj ne gre v glavo, to še ne pomeni, da so neumni drugi in je s teboj vse v redu" ipd. Na drugi strani pa so norme, kot: "Človeka ne smeš poškodovati, ne glede na to, za kakšno situacijo gre". "Če kdo od tebe zahteva, da napraviš nekaj, kar je proti tvojemu prepričanju, moraš to odkloniti - ne glede na posledice." Ta dva istočasno prisotna sklopa norm povzročata hudo ambivalentnost in kakršnokoli razrešitev le-te si z mehanizmom kognitivne disonance (socialne percepcije, atribucije) seveda zlahka razložimo. Milgramov eksperiment bi lahko s tega vidika razložili tudi na ta način, da do podrejanja avtoriteti (obedience, compliance) pride takrat, ko je poskusna oseba izolirana od socialnega okolja, ki podpira sklop socialnih norm, katere ne dopuščajo povečevanja jakosti elektrošokov. Zaradi tega fenomen izgine, ko se v eksperimentalni situaciji pojavi še druga poskusna oseba. Razlaganje fenomena podrejanja avtoriteti (Obedience, Gehorsam) z instinktom (Milgram 1985, str. 147) je nepotrebna. Morda je prav Milgramov eksperiment dobra ilustracija za to, kako je v konkretnem vedenju posameznika v določeni socialni situaciji težko razločevati primarni in sekundarni nivo socialne interakcije. Problem je še večji zaradi tega, ker imamo pri presojanju vsakokratnih situacij pred očmi predvsem konkretno vsebino oz. konkretno podobo dogajanja. Ta pa za presojo vpletenosti primarnega nivoja niti ni tako pomembna, saj je njena nujna prisotnost (ahistoričnost) zgolj v dinamični dimenziji, medtem ko je vsebina lahko poljubna in se vedno tudi spreminja.

Trajnost in spontanost dinamike primarnega nivoja socialne interakcije, s tem pa seveda tudi celotnega človekovega socialnega vedenja, je potemtakem zasidrana v njegovi socialni motivaciji. Bistvenega pomena je to, da socialno konstruiran strukturni model kot kompenzacija eksistenčno pomembne manjkajoče biološke opreme vse posameznike združi v povezano socialno enoto med seboj eksistenčno soodvisnih posameznikov. Ker so ti posamezniki med seboj povezani tako na osnovi primarne kot sekundarne socialne motivacije, nastane dvojen, v bistvu paradoksalen odnos: s pomočjo posameznih konkretnih socialnih aktivnosti se uresničujejo dva izključujoča se cilja: na eni strani se z interakcijo zagotavlja eksistenčno pomembna enotnost socialnega polja, na drugi pa se skozi različne oblike barantanja in pogajanj iščejo najboljše možnosti za doseganje specifičnih individualnih potreb. Tako dobimo zanimivo dinamično podobo. Čeprav je socialna interakcija, kot vsota vseh socialnih stikov, navidez usmerjena v izpolnjevanje specifičnih individualnih potreb¹⁰, pa je vendarle istočasno tudi nosilec koherentnosti socialnega prostora.¹¹ Tako ima vsako socialno dejanje v sebi dvojno, izključujočo se funkcijo: utrjuje enotnost prostora (s tem, ko mora potekati v okviru danega strukturnega modela okolja - t.j. socialne realnosti) in omogoča doseganje individualnih, konkurenčnih ciljev. Z drugimi besedami, posameznik tudi takrat, ko sledi izključno individualnim, egoističnim ciljem, deluje v okviru danega

10 Primer teorije, ki ostaja zgolj v tej dimenziji, je npr. "equity" teorija. Njeni avtorji vidijo osnovo za splošno psihološko teorijo v človekovi sebičnosti ("Equity theory, too, rests on the assumption that man is selfish"). (E. Walster, Berscheid, G. W. Walster, 1976, str. 2).

11 Tej funkciji ustrezajo v literaturi pogosto navajani fenomeni, kot npr.: socialna realnost, strukturiranje okolja, kategorizacija ali pa "enotni kodirni sistem".

strukturnega modela okolja in ga z določenimi dimenzijami svojega ravnanja tudi utrjuje, saj izven njega eksistence sploh ni.

Zanimivo je, da je v bistvu enako dinamično osnovo za pojasnjevanje delovanja tržne ekonomije v začetku tega stoletja predpostavljala ekonomist, politični filozof in družboslovni teoretik F. A. Hayek. Bistvo tržne ekonomije, po tem avtorju, je v kompleksni delitvi dela brez osrednje kontrolne instance. Mehanizem je sestavljen iz dveh elementov: (1) vsi posamezniki se ravna po nekaj splošnih vedenjskih pravilih in (2) vsak posameznik se, skladno s svojo specifičnostjo, prilagaja specifičnim, konkretnim razmeram, v katerih se znajde. Ta kombinacija hkratnega realiziranja tako splošnega kot individualnega vodi po tem avtorju k "spontanemu redu" (R. Kley, 1992). Gledano z vidika modela dvojne funkcije socialne interakcije, je Hayekovo opažanje presenetljivo točno. Ni pa seveda prav nič čudno, da je avtor imel probleme z določitvijo splošnih vedenjskih pravil. Shematsko zgleda odnos med primarnim in sekundarnim nivojem socialne interakcije takole:

	motivacijska osnova	skupinski procesi	rezultati skupinskih procesov	značilnosti nivoja
PRIMARNI NIVO SOCIALNE INTERAKCIJE	PRIMARNA MOTIVACIJA vzdrževanje strukturnega modela okolja (socialne realnosti)	NORMALIZACIJA	STRUKTURNI MODEL OKOLJA (vrednote, stereotipi, prepričanja, norme, ...)	stabilnost, emocionalni in racionalni konsenz, neformalna kontrola, spontana kohezivnost, internalizacija
		KONFORMIRANJE	KONFORMNOST (spontana uniformnost)	
		INOVACIJA	RENORMALIZACIJA, POLARIZACIJA	
SEKUNDARNI NIVO SOCIALNE INTERAKCIJE	SEKUNDARNA MOTIVACIJA povečevanje učinkovitost	DOGOVARJANJE, POGAJANJE (skupinsko odločanje, "bargaining")	DOGOVOR, SKUPINSKI STANDARD	plastičnost, racionalni konsenz, konflikt individualnih potreb in interesov, formalna organiziranost, formalna kontrola
		VZDRŽEVANJE DOGOVOROV	FORMALNA UNIFORMNOST formalno zagotovljeno izvajanje dogovora	
		INOVACIJA	SPREMEMBA DOGOVORA (opustitev, nov dogovor)	

V človekovem ravnanju, torej skladno z obema nivojema socialne interakcije, obstajata dve tendenci, ki sta v bistvu izključujoči in istočasno neizogibni: vzdrževanje enotnosti socialnega prostora ter zadovoljevanje specifičnih individualnih potreb, ki so v svojem bistvu rivalitetne narave.¹² Ta kronična ambivalentnost in konfliktnost ne more biti nikoli razrešena, ker je funkcioniranje na primarnem nivoju zagotovljeno z eksistenčno odvisnostjo: brez dovolj enotnega in dovolj stabilnega strukturnega modela okolja človek tudi kot posameznik ne more eksistirati. Zaradi nujne razbitosti večjih socialnih sistemov na nepregledno število podsistemov in zaradi neizogibnega multiplega članstva pa je po drugi strani prav tako nujna posameznikova individualnost, kot specifičen prerez (presečna

¹² Ta dvojna, nasprotujoča si orientacija je razvidna tudi iz Maslowove hierarhije potreb. Sklopa potreb po varnosti in sprejetosti zahtevata izenačenost posameznikov, medtem ko potrditev zahteva različenost. Posameznik mora s svojo aktivnostjo biti torej dovolj enak in istočasno tudi dovolj različen od svojega socialnega okolja. Z druge strani ima tudi skupina dva nasprotujoča si cilja: posameznike znotraj sebe mora ustrezno poenotiti in jim istočasno omogočiti njihovo individualnost.

množica) različnih socialnih podsistemov. Socialna psihologija vidi predvsem drugo kategorijo, prvo pa spregleduje. Tako so fenomeni obeh nivojev med seboj pomešani in jih seveda ni mogoče dobro razumeti. Zaradi tega socialna psihologija ne zmore enoznačno definirati osnovnih fenomenov svojega področja (socialna motivacija, konformiranje, norma, socialna interakcija ipd.).

ODNOS POSAMEZNIK - SOCIALNO OKOLJE

Dejstvo je, da se problem odnosa med posameznikom in socialnim okoljem (družbo, socialno interakcijo, skupino) vleče praktično že vse od začetkov socialne psihologije. Pri tem ne gre prezreti, da že vprašanje samo obe kategoriji dihotomizira in da je ta dihotomizacija implicitno prisotna v vsej socialni psihologiji. Tako se problem odnosa med posameznikom in socialnim okoljem v bistvu pokriva s problemom nivoja proučevanja socialnopsiholoških fenomenov. Ali se proučuje posameznika in vpliv socialnih dejavnikov nanj (skladno z Allportova definicijo socialne psihologije) ali pa se na drugi strani proučuje družbo, kot vsaj relativno samostojno raziskovalno enoto. Nekateri vidijo začetek takega razcepa že pri McDougallu in Rossu, ki sta napisala 1908 vsak svojo socialno psihologijo; prvi v okviru psihologije, drugi pa sociologije. Bolj znano je pa v tem smislu vendarle Durkheimovo ostro ločevanje individualnopsihološkega in kolektivnega. Taki cepitvi ustreza tudi že omenjena delitev socialne psihologije na sociološko in psihološko smer.¹³ Prva se v literaturi največkrat pojavlja kot korekcija druge, ki naj bi bila po mnenju kritikov preveč individualna in sploh "nesocialna". Njena glavna značilnost naj bi namreč bila v preveliki orientaciji k proučevanju posameznika in v prepričanju, da se s hipotetično-deduktivnim pristopom in poostrenim empiričnim raziskovanjem lahko odkrijejo glavne zakonitosti socialnega vedenja v posamezniku samem (prim.: Rijsman, Stroebe, 1989). Sociološko orientirana socialna psihologija, predvsem pa nekatere sodobne smeri na tem področju (Moscovicijeve socialne predstave, Gergenov socialni konstrukcionizem) namesto tega prenašajo poudarek s posameznika na socialno okolje, kot predmet raziskovanja. Vendar pa analiza pokaže, da tudi te sodobne smeri v bistvu še vedno dihotomizirajo posameznika in socialno okolje, le da v slednjem vidijo daleč pomembnejši in avtonomnejši dejavnik, kot klasična psihološka socialna psihologija. Tisto, kar manjka obema smerema, je jasen teoretični konstrukt socialne motivacije. Brez odgovora na vprašanje, v kakšni meri je za posameznika socialnost eksistenčno pomembna in predvsem zakaj, sploh ni mogoče učinkovito proučevanje človekovega socialnega vedenja. Prav tako pa ni mogoče govoriti o kvaliteti, oblikah in nujnosti medsebojne socialne povezanosti. Implicitno predpostavljamo ali celo sklicevanje na to, da je stvar dovolj očitna in da "o socialnosti ne more biti nobenega dvoma", tako da je "ni treba utemeljevati z osnovnim gregarnim instinktom in ojačevanjem na osnovi hranjenja in pitja" (Asch, 1953, str. 333, 336), za razumevanje zakonitosti socialnega vedenja seveda ni dovolj.

Z uporabo Piagetovega modela socialne motivacije je mogoče fenomen socialne interakcije kot vsoto vseh medsebojnih stikov razdeliti na dve veliki področji, ki smo ju

¹³ Ta problematika je med drugim obdelana v dveh posebnih številkah najuglednejših evropskih socialnopsiholoških revij: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, No. 5, 1989 (*Controversies in the Social Explanation of Psychological Behavior*); *The British Journal of Social Psychology*, Vol. 25, Part 3, 1986 (*The Individual - Society Interface*).

imenovali primarna in sekundarna socialna interakcija. Funkcija prve je oblikovanje, vzdrževanje, spreminjanje in prenašanje strukturnega modela okolja, kar lahko imenujemo tudi strukturiranje okolja ali pa konstrukcija socialne realnosti. Ta funkcija je nujna zaradi manjkajoče eksistenčno potrebne biološko posredovane opreme in jo je potrebno razumeti kot fenomen "primarne motivacije". Uresničena je pa lahko, s pomočjo kvalitetnega kognitivnega aparata, samo v skupini. V tem je bistvo dinamične podobe primarnega nivoja socialne interakcije in gledano skozi produkt te dinamike (strukturni model) posameznikov med seboj ni mogoče dihotomizirati. To je nedeljiva celota, ki dihotomizacije ne dopušča: posameznik obstaja zgolj kot skupina. Strukturni model okolja, ki šele omogoči osnovno orientacijo v prostoru, je zasidran v mnoštvu vseh socialnih stikov tega okolja. Kot pravi Piaget: "Danes se na odnos med socialno skupino in posamezniki gleda kot na relacijsko totalnost, znotraj katere predstavljajo individualne operacije in kooperacija neločljivo celoto in sicer tako, da so zakonitosti splošne koordinacije akcij v svojem funkcionalnem nukleusu skupne tako inter- kot intra- individualnim akcijam ter operacijam" (Piaget, 1971, str. 98).

Kaj to pomeni, lahko dodatno poudarim z opozorilom, da ta nivo socialne interakcije, zaradi svoje funkcije, ne prenese rivalitete med člani, ampak mora prav obratno na nek učinkovit način zagotavljati enotnost socialnega prostora. Različnost na tem nivoju pomeni lahko le razpad realnosti same in potemtakem tudi konec eksistence. Procesi, ki zagotavljajo eksistenčno nujno stabilnost socialno oblikovane realnosti, morajo biti seveda tudi avtomatični, spontani in trajni. Ne morejo biti odvisni od zgolj nekaterih posameznikov ali celo institucij. Potrebna energetska osnova teh trajnih in spontanih procesov je v motivaciji posameznikov. Ti so motivirani za medsebojno skladnost (enakost, konformnost) in skladno s tem tudi funkcionirajo: svoje vedenje uravnavajo po drugih, reagirajo na odklone drugih, se neprestano primerjajo z njimi - in vsa ta dinamika ima en sam cilj: vzdrževanje (socialne) realnosti ali strukturnega modela okolja. V tej dimenziji ni dihotomizacije

PRIMARNI NIVO SOCIALNE INTERAKCIJE

posameznikov: strukturni model okolja je skupni produkt, vzdrževan s socialno dinamiko, v kateri sodelujejo vsi posamezniki znotraj določene socialne skupine. Posameznik v tej dimenziji eksistira samo kot širša socialna celota (samo skupaj z drugimi)¹⁴. Shematsko si primarni nivo socialne interakcije lahko predstavljamo takole:

Sekundarni nivo socialne interakcije pa je v tem smislu popolnoma drugačen. Ljudje ne živimo v skupinah zgolj zaradi oblikovanja strukturnega modela okolja, ampak tudi zato, da lahko tako določene stvari, ki same po sebi niso eksistenčnega pomena, naredimo hitreje, bolje, več ali pa jih kot posamezniki sploh ne moremo napraviti. Na tem nivoju človek z druženjem povečuje svojo učinkovitost, po kakršnihkoli kriterijih jo že določa. Osnova aktivnosti tega nivoja je sekundarna motivacija, nacepljena na primarno.¹⁵ Tovrstno sodelovanje zahteva seveda diferenciacijo in dovolj visoko usklajenost delovanja posameznikov. Tu šele nastane skupinska struktura z različnimi vlogami, statusi, različno socialno močjo ipd. Vsega tega na primarnem nivoju socialne interakcije ni! Pri katerikoli obliki praktičnega sodelovanja, ki naj zagotovi večjo učinkovitost, pa je seveda dihotomizacija med posamezniki jasno razvidna.

Tudi na sekundarnem nivoju socialne interakcije lahko seveda govorimo o odvisnosti posameznika od skupine. Čim večja je diferenciranost sistema, večja je odvisnost posameznika od njega. Taka odvisnost je lahko tudi eksistenčnega pomena (kot "fate control" po Thibautu in Kelleyju), vendar sekundarno. Odvisnost je tukaj posledica značilne organiziranosti sistema, in ne kakšnih eksistenčnih potreb samih po sebi. Na sekundarnem nivoju je seveda možen tudi obraten odnos, da je namreč skupina odvisna od posameznika.

V vsakem primeru pa na sekundarnem nivoju lahko posameznika jasno ločimo od socialnega okolja in presojo njegovo vsakokratno odvisnost ali neodvisnost od nje. Vendar pa odvisnost na tem nivoju posameznika eksistenčno ne determinira, ne glede na to, da utegne pomembno oblikovati njegovo vedenje - pogosto tudi proti njegovi volji.

Ločevanje dveh bistveno različnih funkcijskih sklopov socialne interakcije nam tako omogoči odgovoriti na vprašanje, kakšen je odnos med posameznikom in socialnim okoljem. Na primarnem nivoju socialne interakcije o dihotomizaciji ni mogoče govoriti. Funkcija tega nivoja zahteva enotnost socialnega polja, izven katerega posameznik ne more obstajati. Oblikovanje, vzdrževanje, spreminjanje in prenašanje strukturnega modela kot osnovne, eksistenčne pomembne orientacije v prostoru poteka spontano in trajno s pomočjo vseh posameznikov, ki so na model pripeti s svojim primarnim motivacijskim aparatom. Sekundarni nivo socialne interakcije zahteva diferenciacijo posameznikov in dihotomizacija posameznika in skupine je tukaj jasna, socialni prostor pa dobi svojo organizacijsko strukturo.

V človekovem ravnanju sta oba funkcijska sklopa socialne interakcije prekrita in ju je težko ločiti. Pred očmi imamo seveda vedno bolj obliko ter vsebino, kot pa dinamično osnovo socialnopsiholoških fenomenov. Klasična, predvsem eksperimentalno orientirana psihologija se je ukvarjala predvsem z vsebino in tudi sodobne smeri, ki jo poskušajo korigirati, ostajajo pri enaki naravnosti. Le posameznika so zamenjale s skupino in

14 Dinamika primarnega nivoja socialne interakcije je filogenetsko starejša in z opisanimi lastnostmi ustreza fenomenom psihologije mase. Socialni sistemi v kritičnih obdobjih začnejo delovati predvsem na tem nivoju, kjer se posameznik začne stapljati v enotno maso (prim. Moscovici, 1985 ali Deconchy, 1984).

15 Podobno loči dva nivoja socialne interakcije Montmollinova, pri obravnavanju socialnega vplivanja: govori o "odvisnosti" ter "soodvisnosti". Prva je povezana s psihološkimi potrebami, druga pa s storilnostjo (Montmollin, 1977).

njenimi fenomeni. Da bi lahko razumeli vso zapletenost socialnopsiholoških fenomenov, je treba pogledati za njihovo zunanjo podobo, kot je že pred desetletji ugotavljal K. Lewin, ko je napisal, da je v psihologiji prevladujoči fenotipski, aristotelovski miselni model treba zamenjati z galilejskim ali genotipskim (Lewin, 1977; Schellenberg, 1978). Ali drugače, brez razumevanja socialne motivacije ni mogoče učinkovito presojati nobenega socialnopsihološkega fenomena.

Posebej fenomene, ki imajo karakteristike primarnega nivoja socialne interakcije (vrednote, norme, stereotipi, socialne predstave ipd.) je mogoče videti samo skozi funkcijo primarnega nivoja socialne interakcije. To so fenomeni, ki pomenijo jedro socialnega funkcioniranja tako skupine kot posameznika in predstavljajo osnovo tudi vsem individualnim kognitivnim procesom. To sicer dokazujejo fenomeni, kot so "socialna percepcija", "socialna atribucija", "kategorizacija", "kognitivna disonanca" in drugi, vendar se zdi, da je njihov pomen še vedno podcenjen, saj je implicitna predstava o človeku kot racionalnem bitju, ki je sposoben kontrolirati svojo subjektivnost, čustvenost, predsodke še vedno dokaj živa. Skladna je s splošno razširjeno implicitno predstavo o človeku kot biološko samozadostnem bitju, ki pa seveda ustreza le sekundarnemu nivoju socialne interakcije.

Zdi se, da bi bilo možno postaviti hipotezo, da je glavni problem sodobne socialne psihologije prav omenjena implicitna teorija, ki preprečuje videti pomen primarne socialne interakcije. Iz nje tudi logično sledi dihotomiziranost posameznika in skupine. In tako ni čudno, da ni mogoče določiti odnosa med obema kategorijama, ko pa sta že uvodoma napačno dihotomizirani. Pomena primarnega nivoja socialne interakcije prav zaradi tega ni mogoče videti. Če sprejmemo njegovo eksistenčno pomembno vlogo pa, v tem okviru dihotomizacija posameznika in skupine sploh ni mogoča. Ta nivo socialne interakcije predstavlja jedro posameznikovega kot tudi skupinskega socialnega funkcioniranja. In fenomeni makrosocialnega nivoja svoje osnove nimajo v zakonitostih "sui generis", pač pa v zakonitostih socialne motivacije.

LITERATURA

- Adams Stacy J. (1965), Inequity in social exchange, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2
 Allen Vernon L. (1965), Situational factors in conformity, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 2
 Allen Vernon L. (1975), Social support for nonconformity, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 8
 Allport Gordon W. (1968), The historical background of modern social psychology, V: Lindzey Gardner, Aronson Elliot: *The handbook of social psychology*, Vol. 1, second edition, Addison-Wesley Publishing Company
 Asch Solomon E. (1953), *Social psychology*, Second printing, Prentice - Hall, New York
 Baba Marietta L., Zeigler Bernard P. (1985), Evolution and innovation in sociocultural systems: a punctuated equilibria mode, V: *Individual development and social change: explanatory analysis*, Academic Press
 Backman Carl W. (1983), Toward and interdisciplinary social psychology, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 16
 Bandura A., Walters R.H. (1963), *Social learning and personality development*, Holt, Rinehart and Winston, Inc., New York
 Bandura A., Adams N.E., Beyer J. (1977), Cognitive processes mediating behavioral change, V: *Journal of personality and social psychology*, Vol. 35, No. 3
 Bečaj Janez (1983), Dinamični model socialne interakcije, Magistrska naloga, Ljubljana
 Berger Peter L., Luckmann Thomas (1973), *The social construction of reality*, Penguin University Books
 Berkowitz Leonard (1969), *Social motivation*, Second edition, V: Lindzey G., Aronson E.: *The handbook of social psychology*, Random house, New York

- Berkowitz Leonard (1972), Social norms, feelings, and other factors affecting helping and altruism, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 6
- Berkowitz Leonard (1977), *Introduzione alla psicologia sociale*, Franco Angeli Editore, Milano
- Bertalanffy Ludwig von (1968), *General system theory*, Georg Braziller, New York
- Billig Michael (1988), Social representation, objectification and anchoring: a rhetorical analysis, V: *Social Behaviour*, Vol. 3
- Bodenhausen Galen, Wyer Robert S. Jr. (1987), Social cognition and social reality: information acquisition and use in the laboratory and the real world V: Hippler Hans J., Schwartz Norbert, Sudman Seymour (ed.): *Social information processing and survey methodology*, Springer Verlag, 1987
- Brody Nathan (1980), Social motivation, V: *Annual Review of Psychology*, Vol. 31
- Bruner Jerome S. (1957), On perceptual readiness, V: *Psychological review* Vol. 64, No. 2
- Buck Ross (1985), Prime theory: an integrated view of motivation and emotion, V: *Psychological Review*, Vol. 92, No.3
- Cartwright Dorwin, Zander Alvin (1968), *Group dynamics, research and theory*, Third edition, A Harper International Edition, New York
- Deonchy Jean-Pierre (1984), Rationality and social controle in orthodox systems. V: *The social dimensions*, Vol. 2, H. Tajfel (ed.), Cambridge University Press, 1984
- Doise Willem (1982), Piaget e la spiegazione sociale dell'intelligenza, V: *La teoria di Jean Piaget*, Giunti Barbera, Firenze
- Doise W. (1989), Constructivism in social psychology, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Doise Willem, Mugny Gabriel, Perret-Clermont Anne-Nelly (1976), Social interaction and cognitive development: further evidence, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 6
- Emler Nicholas (1987), Socio - moral development from the perspective of social representations , V: *Journal for the theory of social behaviour*, Vol. 17, No. 4,
- Farr Robert M. (1977), Heider, Harr) and Herzlich on health and illness: some observations on the structure of 'representations collectives', V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 7, No. 4
- Farr Robert M., Moscovici Serge (1984), *Social representations*, Cambridge University Press,
- Faucheux Claude (1976), Cross-cultural research in experimental social psychology V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 6
- Festinger Leon (1950), *Informal social communication*, V: Cartwright D., Zander A., *Group dynamics*, New York
- Festinger Leon (1978), *Teoria della dissonanza cognitiva*, seconda edizione, Franco Angeli Editore, Milano
- Frey D., Irle M. (Hrsg.) (1984), *Theorien der Sozialpsychologie I, Kognitive Theorien*, Zweite Auflage, Verlag Hans Huber
- Frey D., Irle M. (Hrsg.) (1985), *Theorien der Sozialpsychologie II, Gruppen - und Lerntheorien*, Verlag Hans Huber
- Frey D., Irle M. (Hrsg.) (1985), *Theorien der Sozialpsychologie III, Motivations - und Informationsverarbeitungstheorien*, Verlag Hans Huber
- Gergen Kenneth J. (1973), Social Psychology as History, V: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 26, No. 2
- Gergen Kenneth J. (1978), Experimentation in social psychology: a reappraisal, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 8
- Gergen Kenneth J. (1985a), The Social Constructionism Movement in Modern Psychology, V: *American Psychologist*, Vol. 40, No. 3
- Gergen Kenneth J. (1985b), Psychological constructs and paradigm survival: a response to Csikszentmihalyi and Massimini, V: *New Ideas in Psychology*, Vol. 3, No. 3
- Gergen Kenneth J. (1986), Interpreting the texts of nature and culture: a reply to Jahoda, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 16
- Gergen M. (1989a), Induction and construction: teetering between worlds, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Gergen K. J. (1989b), Social psychology and the wrong revolution, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Gergen Kenneth, Davis Keith E. (1985), *The social construction of the person*, Springer Verlag
- Gergen Kenneth J., Gergen Mary M. (1986), *Social psychology*, Second edition, Springer Verlag

- Gergoudi Maranthi (1983), Modern dialectics in social psychology: a reappraisal, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 13
- GTZ-Marchand Bettina (1985), Die Affiliationstheorie von Schachter, V: Frey D., Irle M. (Hrsg.), *Theorien der Sozialpsychologie III, Motivations- und Informationsverarbeitungstheorien*, Verlag Hans Huber
- Grabitz Hans-Joachim (1985), Die soziale Lerntheorie von Rotter, V: Frey D., Irle M. (Hrsg.), *Theorien der Sozialpsychologie II, Gruppen- und Lerntheorien*, Verlag Hans Huber
- Harris Peter R. (1985), Asch's data and the 'Asch effect': a critical note, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 24
- Herzlich Claudine (1975), Soziale Vorstellung, V: S. Moscovici (Hrsg.), *Forschungsgebiete der Sozialpsychologie I*, Athenm Fischer Taschenbuch Verlag
- Hewstone Miles (1985), On common - sense and social representations: a reply to Potter & Litton, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 24
- Hewstone Miles, Jaspars Jos, Lalljee Mansur (1982), Social representations, social attribution and social identity: the intergroup images of 'public' and 'comprehensive' schoolboys, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 12
- Hollander Edwin P. (1967), *Principles and methods of social psychology*, second edition, Oxford University Press
- Jacobs Robert C., Campbell Donald T. (1961), The perpetuation of an arbitrary tradition through several generations of a laboratory microculture, V: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 62, No. 3
- Jacoby Russell (1981), *Društveni zaborav, Nolit, Beograd*
- Jahoda Gustav (1986a), Nature, culture and social psychology, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 16
- Jahoda Gustav (1988), Critical notes and reflections on 'social representations', V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18
- Jaspars Jos (1986), Forum and focus: a personal view of european social psychology, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 16
- Jaspars J., Fraser C. (1984), Attitudes and social representations, V: Farr R. M., Moscovici S., *Social Representations*, Cambridge University Press, 1984
- Jaspars Jos, Lalljee Mansur, Jaspars Bea (1986), Cognitive processes and everyday explanations, V: *The Quarterly Journal of Social Affairs*, Vol. 2
- Joule Robert Vincent (1986), Twenty five on: yet another version of cognitive dissonance theory?, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 16
- Kley Roland von (1992), F. A. Hayeks Idee einer Spontanen Sozialen Ordnung: eine kritische Analyse, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Jg. 44, Heft 1,
- Knippenberg Ad van, Wilke Henk (1988), Social categorization and attitude change, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18
- Krech David, Crutchfield Richard S., Ballachey Egerton L. (1972), *Pojedinac u društvu* Beograd
- Kruglansky Arie W. (1975), The human subject in the psychology experiment: fact and artifact, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 8
- Kuhn Thomas S. (1974), *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd
- Lewin Kurt (1977), *Antologia di scritti a cura di Giuseppe Galli, Il mulino, Bologna*
- Maslow Abraham H. (1982), *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd
- McGuire William J., McGuire Claire V., Cheever Jason (1986a), The self in society: effects of social contexts on the sense of self, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 25, Part 3. Special issue: The individual-society interface
- Messner F. Steven (1988), Merton's "social structure and anomie": the road not taken V: *Deviant Behavior*, Vol. 9
- Meštrović Stjepan (1987), Durkheim's concept of anomie considered as a 'total' social fact, V: *The British Journal of Sociology*, Vol. 38, No. 4
- Meštrović Stjepan, Brown Hélène M. (1985), Durkheim's concept of anomie as *dérèglement*, V: *Social Problems*, Vol. 33, No. 2
- Milgram Stanley (1985), *Das Milgram- Experiment*, Rowohlt
- Montmollin Germain de (1977), *L'influence sociale*, Press universitaires de France, Paris
- Morawski Jill G. (1986), Contextual discipline: The unmaking and remaking of sociality, V: R. Rosnow & M. Geordoudi (ed.), *Contextualism and understanding in behavioral science*
- Moscovici Serge (Hrsg.) (1975), *Forschungsgebiete der Sozialpsychologie I, Eine Einführung für das Hochschulstudium*, Fischer Athenum Taschenbücher, Frankfurt
- Moscovici Serge (Hrsg.) (1976), *Forschungsgebiete der Sozialpsychologie 2, Eine Einführung für das Hochschulstudium*, Fischer Athenum Taschenbücher, Kronberg

- Moscovici Serge (1981), *Psicologia delle minoranze attive*, Boringhieri
- Moscovici Serge (1984), The myt of the lonely paradigm: A rejoinder, V: *Social Research*, Vol. 51, No. 4
- Moscovici Serge (1985a), Comment on Potter & Litton, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 24
- Moscovici Serge (1985b), *The age of the crowd. A historical treatise on mass psychology*, Cambridge University Press, Cambridge
- Moscovici Serge (1986), The Dreyfus affair, Proust and social psychology, V: *Social Research*, Vol. 53, No. 1
- Moscovici Serge (1988), Notes towards a description of social representations, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18
- Moscovici Serge (1989), Preconditions for explanation in social psychology, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Moscovici Serge, Faucheux Claude (1972), Social influence, conformity bias, and the study of active minorities, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 6
- Moscovici Serge, Ricateau Philippe (1975), *Konformitt, Minderheit und sozialer Einfluss*, V: *Forschungsgebiete der Sozialpsychologie 1*, Fischer Athenum Taschenbücher
- Mugny Gabriel (1984), Compliance, conversion, and the Asch paradigm, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 14
- Mugny Gabriel (1985), Direct and indirect influence in the Asch paradigm: effects of 'valid' or 'denied' information, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 15
- Mugny Gabriel, Papastamou Stamos (1982), Minority influence and psycho-social identity, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 1
- Mugny Gabriel, Kaiser Claude, Papastamou Stamos, Pérez Juan A. (1984), Intergroup relations, identification and social influence, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 23
- Myers David G. (1988), *Social psychology*, second edition, McGraw Hill International Editions
- Piaget Jean (1971), *Biology and knowledge. An essay on the relations between organic regulations and cognitive processes*, The University of Chicago Press
- Piaget Jean (1979), *Epistemologija nauka o čoveku*, Nolit, Beograd
- Pittman Thane S., Heller Jack F. (1987), Social motivation, V: *Annual Review of Psychology*, Vol. 38
- Potter Jonathan, Litton Ian (1985a), Some problems underlying the theory of social representations, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 24
- Potter Jonathan, Litton Ian (1985b), Representing representation: a reply to Moscovici, Semin and Hewstone, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 24
- Reykowski Janusz (1982), Social motivation, V: *Annual Review of Psychology*, Vol. 33
- Rijsman John, Stroebe Wolfgang (1989), The two social psychologies or whatever happened to the crisis, introduction, V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Roiser Martin (1987), Commonsense, science and public opinion, V: *Journal for the theory of social behaviour*, Vol. 17, No 4,
- Rokeach Milton (1984), *Inducing change and stability in belief systems and personality structures*, rokapis
- Rosenberg Seymour, Sedlak Andrea (1972), Structural representations of implicit personality theory, V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 6
- Rossi Peter H., Berk Richard A. (1985), Varieties of normative consensus, V: *American Sociological Review*, Vol. 50
- Rot Nikola (1978), *Socijalna interakcija I. Društvo psihologa SR Srbije*, Beograd
- Rot Nikola (1983a), *Osnovi socijalne psihologije. Šesto prerađeno i dopunjeno izdanje*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Rot Nikola (1983b), *Psihologija grupa*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Rotter B. Julian (1971), *Clinical psychology*, second edition, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey
- Schachter Stanley (1951), Deviation, rejection, and communication, V: Cartwright D., Zander A., *Group dynamics*, New York
- Schachter Stanley, Singer E. Jerome (1990), Cognitive, social and physiological determinants of emotional state, V: Gross D. Richard, *Key studies in psychology*, Hodder & Stoughton, London
- Schellenberg James A. (1978), *Masters of social psychology*, Oxford University Press, New York
- Semin R. Gün (1986), The individual, the social, and the social individual, Editorial, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 25, Part 3. Special issue: The individual - society interface
- Sherif Muzafer (1967), *Social interaction, process and products*, Aldine Publishing Company, Chicago
- Shoter John (1986), A sense of place: Vico and the social production of social identities, V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 25, Part 3. Special issue: The individual- society interface

- Stalder Josef (1985), Die Soziale Lerntheorie von Bandura, V: Frey D., Irle M.(Hrsg.), Theorien der Sozialpsychologie II. Gruppen - und Lerntheorien, Verlag Hans Huber
- Stroebe W., Kruglanski A. W. (1989), Social psychology at epistemological cross-roads: on Gergen's choice, V: European Journal of Social Psychology, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Stroebe W., Hewstone M., Codol J.P., Stephenson G.(Hrsg) (1990), Sozialpsychologie, Eine Einführung, Springer-Verlag
- Stryker Sheldon (1983), Social psychology from the standpoint of a structural symbolic interactionism: toward and interdisciplinary social psychology, V: Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 16
- Tajfel Henri (1975), Soziales Kategorisieren, V: Forschungsgebiete der Sozialpsychologie 1, Fischer Athenum Taschenbücher, 1975
- Tajfel Henri (1984), The social dimension I, II, European developments in social psychology, Cambridge University Press,
- Tajfel Henri, Billig M.G., Bundy R.P., Flament C. (1970), Social categorization and intergroup behaviour V: European Journal of Social Psychology, Vol. 1
- Tajfel Henri, Fraser Colin (1984), Introducing social psychology, Penguin books.
- Thibaut John W., Kelley Harold H. (1959), The social psychology of groups, John Wiley & Sons, Inc.,
- Tomkins Silvan S. (1981), The quest for primary motives: Biography and autobiography of an idea, V: Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 41, No. 2
- Vygotski Lev (1986), Thought and language, Newly revised and ed. by Alex Kozulin, The MIT Press
- Walster Elaine, Bersheid Ellen, Walster William G. (1976), New directions in equity research, V: Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 9
- Weick Karl E., Gilfillan David P. (1971), Fate of arbitrary traditions in a laboratory microculture, V: Journal of Personality and Social Psychology, Vol.17, No.2
- Wells Andrew (1987), Social representations and the world of science, V: Journal of the Theory of Social Behaviour, Vol.17, No.4
- Zajonc R. B. (1989), Styles of explanation in social psychology, V: European Journal of Social Psychology, Vol. 19, Issue No. 5. Special issue: Controversies in the social explanation of psychological behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe
- Zavalloni Marisa, Louis-Guerin Christiane (1979), Social psychology at the crossroads: its encounter with cognitive and ecological psychology and the interactive perspective, V: European Journal of Social Psychology, Vol. 9
- Zimbardo Philip (1976), Die Sozialpsychologie: eine Situation, eine Spielhandlung und ein Drehbuch auf der Suche nach der Wirklichkeit, V: Forschungsgebiete der Sozialpsychologie 2, Fischer Athenum Taschenbücher
- Zvonarević Mladen (1978), Socijalna psihologija, II izdanje, Školska knjiga, Zagreb